

Юдзянкова Г.В. (Мазыр, Беларусь)

**СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ
ЖАНОЧЫХ АНТРАПАЭТОНІМАЎ**

Антрапанімія – гэта невычэрпная крыніца для вывучэння мовы і культуры народа-стваральніка. Згодна з полевай мадэллю комплекснага апісання анамастыкону мастацкага твора, распрацаванай В. І. Супруном, антрапаэтонімы (тэрмін В.М. Калінкіна) (у прыватнасці, поўныя і гіпакарыстычныя формы ўласных асабовых імёнаў) складаюць ядро анамастычнай прасторы [1, с. 9–11]. Патрэбна адзначыць, што каляядзерную нішу займаюць прозвішчы, а мянушкі і псеўданімы складаюць антрапанімічную перыферыю.

Сёння ў працах, прысвечаных даследаванню ўласных асабовых імёнаў у мастацкім тэксце, ужываюцца наступныя дэфініцыі: *антрапонім*, *літаратурны (паэтычны) антрапонім*, *літаратурна-мастацкі антрапонім*. Аднак, на нашу думку, найбольш змястоўным і лагічным з’яўляецца прапанаваны В. М. Калінкіным тэрмін *антрапаэтонім* як дынамічны знак дынамічнага персанажа [2, с. 99]. Гэты артыкул прысвечаны структурна-семантычнаму аналізу жаночых антрапаэтонімаў, ужытых у творах беларускай літаратуры XIX стагоддзя (фактычны матэрыял складае каля 150 адзінак).

Да асноўных антрапанімічных мадэляў адносяцца наступныя:

1) **адначленняя** (аднакампанентная) – ідэнтыфікацыя персанажа праз імя: *Агатка, Кацярына, Марыся, Уляна* і інш;

2) **двухчленняя** (двухкампанентная) – ідэнтыфікацыя персанажа праз антрапаформулу “імя+андронім” (*Варка Плаксуніха*).

Часта антрапаэтонім ужываецца з апелятывам-назоўнікам/прыметнікам у прэпазіцыйным становішчы. Гэта так званая тытульная частка наймення мае інфармацыйны характар і звычайна ўказвае на: 1) узрост (*стара Ёўга*); 2) роднасныя адносіны (*дача Мархва, Рыгорава Ганна*); 3) сацыяльнае становішча (*панна Адэля, пані Ланданова, пані Пратасавіцкая*).

Як адзначае В. І. Супрун, амаль усім індаеўрапейскім мовам уласціва абрэвіяцыя антрапонімаў [1, с. 32]. Гэты прыём даволі шырока выкарыстоўваецца пісьменнікамі для стварэння характарыстычных паэтонімаў. У сваёй большасці імёны-гіпакарыстыкі ўтвораны марфалагічным спосабам:

1) **суфіксальны** – з далучэннем суфіксаў да поўнай асновы імені ці дэмінутыва (паўторная суфіксацыя): **-к (а), -ун'(а), -ос'(а), -ус'(а), -ыс'(а)**: *Алёнка, Агатка, Фляруня, Галюня, Антося, Гануся, Люцыся, Марыся*;

2) **усячэнне** прадстаўлена наступнымі тыпамі:

а) **апакопа** – адпадзенне фінальнай часткі імені з перамяшчэннем націску на першы склад: *Варка < Варвара, Магда < Магдаліна*,

б) **аферэза** – адпадзенне пачатковага ненаціскавага склада імені: *Аліна < Ангеліна, Гапка < Агапія, Грыпіна < Агрыпіна, Куліна < Акуліна, Хімка < Яўхімія*;

3) **усечана-суфіксальны** – далучэнне суфіксаў суб'ектыўнай ацэнкі да ўсечанай асновы імені, якая самастойна не функцыянуе: *Антося < Антонія, Кася < Кацярына, Югася < Юлія*.

У адрозненне ад звычайнай маўленчай камунікацыі, дзе антрапонімы выконваюць дыферэнцыйную функцыю, у мастацкіх творах гэта нярэдка сумяшчаецца з эстэтычнай, выяўленчай, што дасягаецца з дапамогай ужывання варыянтаў уласных асабовых імёнаў [3, с. 8]. Некаторыя зафіксаваныя намі антрапаэтонімы маюць да чатырох і больш варыянтаў: *Агрыпіна, Гарпіна, Грыпіна, Грыпінка*. Такую лексічную варыятыўнасць С. Ф. Бут-Гусаім вызначае як эмацыянальную, праз якую выражаецца цэлы калейдаскоп пачуццёвых адценняў, што не паддаюцца класіфікацыі [4, с. 112].

Для наймення прадстаўніц вышэйшага саслоўя ўжываюцца, як правіла, уласныя асабовыя імёны з каталіцкага анамастыкону. Параўн.: маладая дзяўчына 18 гадоў, дачка суддзі Сакальніцкага (В. Дунін-Марцінкевіч. Залёты) ідэнтыфікавана іменем *Адэля < Адэлаіда* з этымалагічным значэннем ‘высакароднага паходжання’. На працягу твора гэтая адзінка мае наступныя варыянты ў залежнасці ад таго, хто звяртаецца да дзяўчыны. З павагай і ўказаннем на сацыяльны статус

гаворыць пра аб'ект сімпатыі брата сястра Сабковіча Даміцэля: *Панна Адэля не такая. Каб меў нават багацце Крэза, і тады б яе да сябе не прынадзіў; яна шукае чагосьці іншага, большага за золата* [5, с. 341]. Адзін і той жа варыянт антрапаэтоніма можа ўжывацца для перадачы дыяметральна процілеглых адносін да персанажа. Так, з пяшчотай і замілаваннем разважае пра дачку суддзя Сакальніцкі: *Ніколі сабе не дарую, што я гэтак аганьбіў маю дарагую Адэльцю, пазволіў гэтаму злодзею прасіць яе рукі. Не ведаю, як загладзіць сваю віну* [5, с. 381]. З адценнем фамільярнасці, гаворыць пра дзяўчыну арандатар Сабковіч, які заляцаецца да яе: *Паўзірайся, сястрыца... Цяперака, як прычাপлю парычок, мая Адэльця напэўна з радасцю пойдзе за мяне...* [5, с. 339].

Этымалагічна празрыстым успрымаецца імя *Аксіня* < *Ксенія* (грэч. 'чужаземка ці госця'), якім ідэнтыфікавана чараўніца, вядомая сваімі чорнымі справамі на ўсю ваколіцу: *Эх, каб ён трапіў як да чараўніцы Аксінні! Кажуць. Яна лёгка ператварае людзей у звяроў і зноў вяртае ім чалавечае аблічча* [6, с. 78].

Некаторыя імёны апаэтызаваны і сентыментальна афарбаваны шляхам эўфаніі іх фанетычнай структуры: *Аліна* – апаэтызаваны Эдмундам вобраз маладой удавы (В. Дунін-Марцінкевіч. Апантаны): *Бажаство маё, Аліна! / Ты прыгожа, як каліна, / Як фіялка ў ясны золак, / Дабратой жа ты – анёлак* [5, с. 212]; *Мальвіна* – гараджанка, каханая Альберта (Ян Баршчэўскі. Шляхціц Завальня): *Мальвіна, яго каханая, нарадзілася і вырасла ў горадзе, ведала свет і згаджалася з агульнай думкаю кабет, што можна сэрца аддаць таму, да каго мімаволі цягнецца душа* [6, с. 93].

Іменаваанне персанажаў з сялянскага асяроддзя ў аналізуемых творах у большасці выпадкаў аднаслоўнае з выкарыстаннем гіпакарыстычных варыянтаў імені: *Люцыся, Кася, Наста, Тадорачка, Югася* і інш. Прычым дэмінітывычныя монамарфемны суфікс *-к-* у некаторых выпадках не з'яўляецца паказчыкам блізкіх ці роднасных адносін да персанажа, а ўспрымаецца як нейтральны, пазбаўлены экспрэсіўных адценняў: *Агатка, Алёнка, Варка, Зоська, Хімка* і інш. Такія антрапаэтонімы ўжываюцца ў мастацкім творы з мэтай адназначнага наймення дэнататаў і дыферэнцыяцыі іх ад іншых персанажаў і выконваюць намінацыйную функцыю. У асобных выпадках для стварэння карцін рэальнага жыцця аўтар карыстаецца прыёмам канцэнтрацыі антрапаэтонімаў і прыводзіць цэлы рад тыповых для таго часу імёнаў (В. Дунін-Марцінкевіч. Вечарніцы): *Тут Сямён, і Гапон, / І Даніла, і Антон, / Кацярына, і Усціння, / І Малання, і Аўгіння, / І Прахор, і Грыгор, / І Кузьма, і Хвядор, / Палагея, і Арына, / І Луцэя, і Куліна* [5, с. 413]. Як адзначае В. А. Ляшчынская, "нават ледзь упамянутыя імёны, асабліва пры пералічэнні, ствараюць адценне індывідуалізацыі" [7, с. 40].

Ужыванне некаторых імёнаў-гіпакарыстык, утвораных ад аднаго ўласнага імені, адлюстроўвае адносіны ў соцыуме да носьбіта імені: *Заходзіць Аўгіня. Была гэта жанчына рухавая, гаваркая і кума ўсёй вёсцы* (Ян Баршчэўскі. Шляхціц Завальня); *Тут жа Ёўга і Усціння; / Усе хоць стары, нядужы, / Да на розум, баі, дасужы* (В. Дунін-Марцінкевіч. Шчароўскія дажынкi). У прыведзеных прыкладах антрапаэтонімы *Аўгіня* і *Ёўга* з'яўляюцца размоўнымі варыянтамі асабовага імені *Яўгенія*, актуалізацыя пэўнай формы абумоўлена яе гучаннем, таму менш мілагучным *Ёўга* ідэнтыфікуецца жанчына ва ўзросце.

Як адзначае А. Ф. Рогалеў, “вар’іраванне імені ў мастацкім творы, выкарыстанне той ці іншай яго формы часта звязана са зменай сітуацыі, у якой апынуўся герой, ці выразна маркіруе змену сацыяльнага статусу” [8, с. 21]. Так, маладая паненка *Юлія* (В. Дунін-Марцінкевіч. Ідылія), каб “выбіць з Кароля Лятальскага тую франкаманію ды прывязаць яго да роднага краю”, не толькі пераапрацаецца ў сялянку, але і змяняе сваё “шляхецкае” імя на “сялянскае”, паказчыкам чаго з’яўляецца дэмінітыўны антрапафармант *-ас’(а)*: *Юлія > Югася: Вот, пане, Югася маё імя, а сама я дачка Шчырэцкага* [5, с. 113]. Такія антрапаэтонімы могуць ужывацца і ў межах аднаго сказа, рэпрэзентуючы адну і тую ж асобу як прадстаўніка розных сацыяльных груп: [Дабровіч да Кароля і Юліі]: *А я з радасцю вас благаслаўляю, дзеці мае! бо пазнай у Югасі Юлію, адзіную дачку маю!* [5, с. 144]. Такую ж сацыяльна-адрознівальную функцыю выконвае і наступная кантэкстуальна антанімічная пара антрапаэтонімаў: поўнай формай імені – *Яўхімія* – ідэнтыфікуецца жонка купца, а размоўнай дэмінітыўнай – *Хімка* – жанчына-сялянка.

Экспрэсіўна насычанымі з’яўляюцца антрапаэтонімы ў прэпазіцыі з апелятывам-назоўнікам, які ўказвае на сацыяльны статус персанажа, аднак у спалучэнні з адпаведнай формай уласнага імені ці прозвішча можа адлюстроўваць розныя адносіны да персанажа: *Толькі ж, пані Пратасавіцкая, прыйшліце сюды Марысю, каб я мог з ёю пагаварыць ды ўгаманіць дурную, бач, каб не цуралася разумнага чалавека* [5, с. 275] – у гэтым звароце Куторгі да жонкі Пратасавіцкага адчуваецца іронія, нават пагарда. Пыхліва і гратэскава гучыць зварот разбагацелага Бартка Саска да сваёй жонкі: *Вот не шкодзіла б, каб Ваша, пані Каська, сярпок ўзяўшы, ды па загончыку прайшлася...* [9, с. 116]. Але былая пакаёўка *Каська* паводзіць сябе нібы сапраўдная прадстаўніца шляхецкага саслоўя: *Не дажджэш ты,.. каб я, гэтага маёнтку пані, ды пайшла...* [9, с. 116].

Асобна трэба разгледзець уласнае імя *Траляля*, якое не ўваходзіць у рэальны антрапанімікон, а ўтворана аўтарам шляхам антрапанімізацыі гукапераймання: *А яна, тая кузынка, такая смяхотная ды васолая была, як бы вот паненачка праўдзівая: нічагусенька, бывала, не робе, толькі сабе бегае, выспевае: “тра-ля-ля, тра-ля-ля!” ... Так мы яе і празвалі Траляля*

[9, с. 117]. Ад гэтага імені з дапамогай дэмінтутыва *-ёначк-* утворана і памяншальнае найменне для маладой паненкі: *...і расце паненачка, так гадкоў ужо, мусі, з дзесятак мае: а такая васолая ды смяхотная, якраз жэ Тралялёначка* [9, с. 118]. Значнасць гэтага штучна створанага антрапаэтоніма для развіцця сюжэту падкрэслена Ф. Багушэвічам аднайменным онімам-загалоўкам апавядання.

Такім чынам, прааналізаваныя жаночыя ўласныя асабовыя імёны характарызуюцца вялікай колькасцю гіпакарыстычных формаў, што суадносіцца з асноўнымі тэндэнцыямі іменавання на тэрыторыі Беларусі XIX стагоддзя і разам з тым дапамагае аўтару адлюстраваць багаты семантыка-стылістычным патэнцыял паэтоніма.

Літаратура

1. Супрун, В.И. Ономастическое поле русского языка и его художественно-эстетический потенциал: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 / В. И. Супрун; Волгоград. гос. ун-т. – Волгоград, 2000. – 76 с.
2. Калинин, В.М. Поэтонимология: из заметок о метаязыке науки / В. М. Калинин // *Λογος όνομαστικῆς*. – 2008. – № 2. – С. 96–101.
3. Фонякова, О.И. Имя собственное в художественном тексте / О. И. Фонякова. – Л.: ЛГУ, 1990. – 104 с.
4. Сянкевіч, В.І. Лексічная варыятыўнасць і функцыянальныя тыпы значэнняў слоў у беларускай мове / В. І. Сянкевіч, С. Ф. Бут-Гусаім // *Жыццём слугуючы Айчыне* / Брэсц. дзярж. ун-т; рэдкал.: М. М. Аляхновіч [і інш.]. – Брэст, 1999. – С. 111–115.
5. Дунін-Марцінкевіч, В. Збор твораў. У 2 т. Т. 1. Драматычныя творы, вершаваныя аповесці і апавяданні / В. Дунін-Марцінкевіч. – Мінск: Маст. літ., 2007. – 494 с.
6. Баршчэўскі, Ян. Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях / Ян Баршчэўскі. – Мінск: Маст. літ., 1990. – 383 с.
7. Ляшчынская, В. А. Слова ў паэзіі Янкі Купалы / В. А. Ляшчынская; навук. рэд. А. І. Падлужны. – Мінск: Беларус. навука, 2004. – 272 с.
8. Рогалев, А. Ф. Имя и образ: художественная функция имен собственных в литературных произведениях и сказках / А. Ф. Рогалев. – Гомель: Барк, 2007. – 224 с.
9. Багушэвіч, Ф. Творы: вершы, паэмы, апавяданні, артыкулы, лісты / Ф. Багушэвіч. – Мінск: Маст. літ., 1991. – 309 с.